

FRA OBJEKTRELATION TIL TILKNYTNING

Mette Høyer

I artiklen præsenteres nogle refleksioner over forholdet mellem tilknytningsteorien og det psykoanalytiske og objektrelationistiske grundlag for denne, hvad angår grundantagelser omkring spædbarnets medfødte kapaciteter og betydningen af den tidlige relationsdannelse. Det demonstreres, at tilknytningsteorien i et metapsykologisk perspektiv indebærer nogle brud med den psykoanalytiske referenceramme. Ligeledes at tilknytningsbegrebet metodologisk åbner muligheder for en mere nuanceret forskningstilgang til genstandsfeltet: spædbarnets tidlige udvikling og relationsdannelse.

Indledning

Det er hensigten i artiklen at redegøre for nogle refleksioner over nogle af de grundlæggende conceptualiseringer inden for tilknytningsteorien og nogle modsætningsforhold mellem disse og den psykoanalytiske teori og objektrelationsteoriene. Dette fordi Bowlby på den ene side refererer til disse skoler som sit teoretiske ståsted, mens han på den anden side eksplicit forkaster nogle af de grundlæggende antagelser inden for disse skoler. Indfaldsvinklen er den udviklingspsykologiske. Da jeg problematiserer forholdet mellem tilknytningsteorien, psykoanalysen og objektrelationsteoriene med hensyn til ontologiske antagelser omkring udviklingspotentialet hos det enkelte individ, er denne diskussion også relevant i et metapsykologisk perspektiv.

Generelle problemer for teorier om den menneskelige psykes dannelse

Teorier om den menneskelige udvikling rummer mere eller mindre eksplicit nogle grundantagelser om udgangspunktet for psykes dannelsesproces, og dermed det spæde barns udvikling. Disse indikerer samtidig nogle kausal- og effektforhold; det vil sige nogle antagelser om kontinuitet og

forandringer i udviklingsprocessen. Et andet perspektiv, som man finder variationer af inden for forskellige udviklingspsykologiske teorier er indre/ydre perspektivet; hvorvidt teorien fremstiller en hovedsageligt biologisk og/eller intrapsykisk eller en mere sociologisk orienteret modelkonstruktion. Sådanne antagelser vil afspejles i en overensstemmelse mellem teorien og en metodologisk indfaldsvinkel til empiriske undersøgelser af barnets tidlige udvikling.

Inden for den psykoanalytiske tradition er det først og fremmest arvmiljø perspektivet, som har været underlagt forandringer, fra den næsten rendyrkede intraindividuelle forklaringsmodel hos Freud til en mere social og relationel forklaringsmodel, som blandt andet findes i Fairbairns teori (Havnesköld & Mothander, 1997). Med udviklingen af tilknytningsteorien blev dette perspektiv udvidet med en biologisk, etologisk og systemteoretisk dimension. Der er således en bevægelse inden for den psyko-dynamiske tradition hen imod en mere tværfaglig og integrativ teori om den menneskelige udvikling.

Den tidligste udvikling

Den psykiske udviklingsproces begynder med barnets orientering mod den nære omverden. Det er min antagelse, at denne proces aktiveres allerede umiddelbart efter fødslen, specielt rettet mod de primære omsorgsgivere. Denne proces omfatter

- den aktivitet, barnet demonstrerer i den faktiske relation,
- den respons barnet møder i relationen og
- en grundlæggende dannelse af en intrapsykisk organisation, foreløbigt betegnet som dannelse af nogle indre kategorier¹, der mere eller mindre direkte korresponderer med denne relation.

Denne proces må derfor beskrives på en måde, som omfatter disse tre perspektiver.

Drifterne, affekterne og lyst-ulystprincippet i psykoanalytisk teori

Psykoanalysen forklarer denne tidlige udvikling ud fra driftsteorien i dens forskellige udformninger, lyst-ulystprincippet, og spændingsforløsning

---

1 Visse empiriske undersøgelsesresultater af nyfødtes perceptuelle kapacitet antyder, at en begyndende dannelse af indre kategorier sker allerede i løbet af den sidste del af graviditeten, jeg tænker på DeCaspars (Stern, 1991) påvisning af, at nyfødte, som før fødslen havde 'hørt' fortællinger oplæst af deres kommende forældre, responderede positivt på forældrenes højtlæsning af de samme fortællinger efter fødslen.

(Sutherland, i Grotstein & Rinsley, ed. 1994). Det er igennem spændingsophobningen og spændingsudløsningen den strukturelle tredeling (Det'et, Jeg'et og Overjeg'et) af den menneskelige psyke dannes. Barnets initiale tilstand er en ren Det-tilstand, en tilstand af omnipotens. Hermed er antagelsen samtidig også, at barnet initialt ikke er i stand til at skelne mellem 'mig' og 'ikke-mig'. Dannelsen af de indre objekter forårsages igennem spændingsophobning og frustration, som, når denne ikke forløses umiddelbart, aktiverer dannelsen af et forsvar mod oplevelsen af den frustrerende tilstand. Drifterne er derfor de grundlæggende motivatorer og de indre objekter dannes sekundært på grund af ophobet spænding og uforløste drifter. Lyst-ulystprincippet er en økonomisk betegnelse for denne spændingsenergi, affekten er en kvalitativ (Laplanche & Pontalis, 1988).

Oprindeligt betragtede Freud affekten som en art nerveenergi. I det andet metapsykologiske fremstød (Andkjær Olsen & Køppe 1993, 1996), hvor han udviklede libidoteorien, blev affektbegrebet forbundet med driftsbegrebet. Derved opstod antagelsen om, at lyst-ulystprincippet repræsenterede de grundlæggende affekter og betingede udviklingen af de mere differentierede affekter/emotioner. Lystprincippet antages at være forbundet med udløsning af psykisk energi, ulystprincippet med ophobning af psykisk energi – dette skal dog ikke forstås helt så entydigt, men således at forandringer i energiophobning eller energiudløsning er forbundet med ulyst – henholdsvis lystprincippet (Andkjær Olsen & Køppe 1993 s. 345ff; Freud, 1998, s. 16). Affekterne opdeles efter om de er direkte kropsligt lokaliserede eller om de er inderliggjorte, dvs. oprindelige medspændinger til somatiske behovsspændinger, som aktuelt er forvandlet til såkaldt frie affekter: de psykoseksuelle affekter.

Med Freuds tredje metapsykologiske fremstød blev affektbegrebet ikke længere forklaret på et biologisk grundlag. Andkjær Olsen & Køppe påpeger, at samtidig blev driftsteorien (og dermed også affektbegrebet hos Freud) mere problematisk, da Freud refererer til grundlæggende livs- og dødsdrifter. Den dynamiske betydning af driftsspændingen er dog essentielt stadig en konstituering af psykens organisering i Det'et, Jeg'et og Overjeg'et.

Freud gjorde sig nogle overvejelser om lyst-ulystprincippet, han anerkendte, at lyst ikke ubetinget er forbundet med spændingsudløsning. Princippet kan derfor ikke forklare emotionelle bindinger til destruktive objekter: det fænomen, at mennesker reelt også opsøger smertefulde og vanskelige situationer (Igra, 1989 s. 113f). Havnesköld & Mothander (1997, s. 124) påpeger, at Freud havde visse problemer med antagelsen om de ubevidste affekter, en problematik, som også Andkjær Olsen og Køppe angiver (Andkjær Olsen, 1984, Andkjær Olsen & Køppe, 1993).

Nogle af de psykoanalytiske retninger efter Freud

Sutherland fremhæver, i modsætning til Freuds intrapsyriske udviklingsmodel, Fairbairns objektrelationsteori, hvor det er oplevelser i sociale relationer, som funderer udviklingen af den individuelle psyke. De objektrelationistiske teorier betoner alle objektrelationernes centrale betydning for den tidlige udvikling (Igra, 1989). Inden for den psykodynamiske tradition fremhæves objektrelationsteoretikere som Klein og Winnicott for at være nogle af de første, som har foretaget mere systematiske observationer² af et større antal faktiske relationer mellem mødre og deres spædbørn.

Objektrelationsteoriene kan ikke siges at være én samlet skole, eller én selvstændig teoretisk udvikling, idet grundlaget for de teorier, som samles under betegnelsen objektrelationsteorier i høj grad beror på nogle specificeringer af visse elementer i Freuds teori. De væsentligste bidrag til denne teoretiske udvikling findes hos den Kleinianske gruppe, med udgangspunkt i M. Kleins teori og hos den uafhængige gruppe, navnlig Winnicotts og Fairbairns bidrag.

Igra (Igra, 1989, s. 26) mener (med henvisning til Balint, 1968, *The Basic Fault*), at opdelingen i egopsykologi, objektrelationsteori og den uafhængige gruppe genspejler nogle grundlæggende problemer i Freuds teoriudvikling. Han finder her 3 modstridende antagelser om den første udviklingsfase:

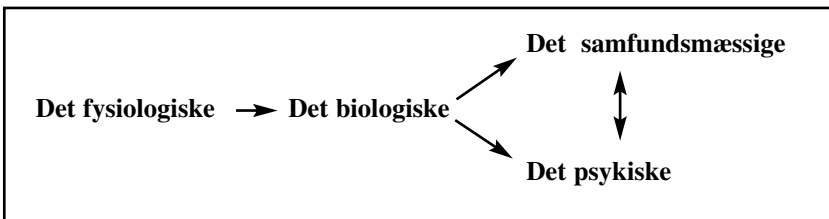
Kilderne i Freuds arbejder:	Grundantagelse:	Objektrelationistisk skoledannelse:	Grundantagelse:
Freuds analyse af Schrebers selvbiografi (1911)	En primær autoerotisme	A. Freud	En primær autoerotisme som grundlag for dannelse af senere objektrelationer
Psykoanalysen i grundtræk (1938)	Et primært narcissistisk stadium	M. Mahler	Den autistiske skal – den normalautistiske fase som grundlag for dannelse af senere objektrelationer
Tre afhandlinger om seksualteori (1905)	En primær objektrelation mellem det orale barn og det nærende bryst	M. Klein, M. Balint og W. R. D. Fairbairn	En primær objektrelation – iflg. Igra konstitueret af en komplementær pol, det rudimentære selv

Igras opdeling af de postfreudianske skoledannelser. Frit efter Igra, 1989.

2 Det skal dog lige fremhæves, at udviklingen af egopsykologien allerede fra begyndelsen også var forbundet med systematiske observationer af den faktiske mor-barn relation, således var A. Freud medvirkende til udviklingen af Hampstead-indekset, et nu lidt forældet metodisk redskab til systematisering af sådanne observationer (Andkjær Olsen & Køppe, 1996, s. 527).

Både Klein, Fairbairn og Winnicott vægter den tidlige relation, hos Klein og Fairbairn ekspliciteret i antagelsen om de medfødte indre objekter; hos Winnicott i tesen om, at der ikke findes noget sådant som et spædbarn – men en relation. Men det betones at det er de faktiske relationelle erfaringer, *sådan som barnet oplever og internaliserer dem*, som konstituerer de indre objekter. Klein beskriver udviklingen af de indre objekter gennem processerne introjektion (den paranoid-skizoide position) og projektiv identifikation (den depressive position). Fairbairn integrerede driftsteorien i objektrelationsteorien igennem antagelsen om, at libido er en ego-funktion, som primært er objektrettet, frem for at være underlagt lystprincippet (Fairbairn, 1963; Sutherland, 1984). Winnicott betoner moderens evne til at rumme sit barn med alle dets behov, uden at barnets frustration kommer til at overskride et vist niveau, hvilket gradvist sætter barnet i stand til at internalisere den ydre relation igennem dannelsen af overgangsobjekterne. Både Fairbairn og Winnicott betoner således betydningen af omsorgsrelationen for dannelsen af en indre organisation, og ser processen betinget af specifikke udviklingsmæssigt sensitive perioder eller faser.

Det relationelle perspektiv, som Sutherland fremhæver betydningen af, beskrives imidlertid overvejende i intrapsykisk dynamiske termer, med fokus på den intrapsyke organisation og dynamik, som denne initieres igennem relationen. Man kan sige, at disse teorier beskriver den psykiske udvikling inden for det psykologiske niveau, at de på denne måde er teoretisk internt konsistente i deres tilgang til det felt der beskrives. Jeg tænker her på Køppes model af de primære niveaus logiske evolution (Køppe, 1990, s. 352f):

Havnesköld & Mothander (1997, s. 61ff.) mener, at objektrelationisterne formede begyndelsen til en ny metapsykologisk teori, idet de betonedede en primær betydning af relationen. Både Fairbairn og Winnicott betoner betydningen af den faktiske relation, som barnet indgår i med de primære omsorgsgivere. Fairbairns teori imødegår på nogle væsentlige områder Freuds metapsykologi, idet han beskriver libido som en egofunktion. Han afskriver dødsdriften og finder, at aggression er en (sekundær) reaktion på frustration og deprivation, og angsten genereres tidligst som separations-

angst (Fairbairn, 1963). Imidlertid blev hverken de driftsteoretiske overvejelser eller antagelsen om en primær omnipotens hos spædbarnet helt afskrevet.

Objektrelationsteoretiske grundantagelser om den tidligste udvikling

Objektrelationsteoretikernes grundantagelse sammenfattes af Igra (1989) således: de psykiske strukturer har to grundformer, de indre objekter og jegstrukturer og disse er dynamisk og komplementært relateret til hinanden. Han definerer begrebet psykiske strukturer som de ubevidste fantasiens stabile mønstre, der påvirker bevidste tanker, forventninger, forestillinger og handlinger.

Jegstrukturene er en sammenhængende aktiv mental organisation med et karakteristisk mønster og en stabil orientering, der kan være bevidst eller ubevidst, har identitetsfunktioner og omfatter karakterholdninger (ibid. s. 99). Personligheden eller selvet er sammensat i bestræbelsen på integration af flere og ofte modsætningsfyldte jegstrukturer. Modsætningen beskrives overordnet som organiseret i forhold til de libidinøse og aggressive kræfter, hvilket, i hvert fald i Igras fremstilling, må svare til den sene udgave af driftsteorien, som også Klein medindtog i sin teori.

Stabiliteten af disse jegstrukturer beror på deres relation til de indre objekter, som også er dynamiske strukturer. De indre objekter er iflg. Fairbairn (ibid. s. 101) ikke at forveksle med forestillinger eller indre billeder. Forskellen, som fremhæves af Fairbairn, er betydningen af den affektive besætning, det er denne kvalitet, som adskiller objektbegrebet fra forestillinger eller indre billeder.

Også i Kleins og Winnicotts tese er denne affektive besætning betydningsfuld, hos Klein igennem processen fra introjektionen til projektiv identifikation, hos Winnicott i begrebet holding og i beskrivelsen af visse kvaliteter ved overgangsobjektet. Driftsteorien og lyst-ulystprincippet er dynamiske forhold, som medinddrages. Den væsentligste pointe hos nogle af objektrelationsteoretikerne er ikke, at relationen erstatter disse dynamiske begreber, men derimod at der nødvendigvis må være en primær organisation, objektrelationen, som denne dynamik opererer i. Klein og Fairbairn anser objektrelationen for at være en indre relation mellem initialt et delobjekt – brystet – og barnet (det rudimentære selv).

Winnicotts relationsbegreb er mere pragmatisk funderet i den faktiske relation³, som barnet og moderen har med hinanden: der er reelt ikke et

---

3 Winnicott beskriver selv, at hans videnskabelige metode tager udgangspunkt i hans kliniske observationer, hvor de fænomener, som han finder særskilt betydningsfulde, fortjener hans redegørelse, som slutteligt sammenlignes med andre teorier om sådanne fænomener (Winnicott, 1975, citeret i Clancier & Kalmanowitch, 1987, s. 7).

spædbarn; der er en mor-barn relation, som konstituerer *the nursing couple*, en enhed sammensat af et individ-omgivelsessystem (Clancier & Kalmanowitch, 1987, s. 8ff.). Den indre repræsentation af denne grundlægges ved barnets fornemmelse af at 'danne denne relation' ('danne brystet' i forbindelse med sulstilstanden), når behovet for det opstår. I beskrivelsen af denne proces fremtræder Winnicotts grundantagelse om barnets omnipotens. Omnipotensen opretholdes igennem moderens evne til 'holding', denne evne beforder barnets 'optimale' oplevelse af behovstilfredsstillelse i relation til hende. Hendes evne til at rumme barnet er således betingelsen for opretholdelsen af barnets illusion om omnipotens, samtidig med at hun også introducerer frustrationen på et tolerabelt niveau (Winnicott, 1990, s. 22ff.).

Overgangsobjekter og overgangsfænomener

Winnicott beskriver, hvorledes denne proces introducerer dannelsen af overgangsobjekter hos barnet. Begrebet overgangsobjekt er således på en gang begrebsliggørelsen af barnets balanceren mellem den omnipotente og den desillusionerede position, men også af barnets faktiske relation dels til moderen, dels til et faktisk erstatnings- eller overgangsobjekt, hvori nogle af de ønskede egenskaber og kvaliteter hos moderen er 'internaliseret'. Overgangsobjektet er således på en gang en teoretisk konstruktion, som betegner barnets indre objekt dannelse og det reelle objekt, som er genstanden for denne objekt dannelse, samt 'området' mellem den primære kreativitet og den objektive sansning baseret på realitetstestning, som denne udvikles.

Når engang de ønskede egenskaber og kvaliteter internaliseres af barnet, 'opløses' overgangsobjektet som mental konstruktion, og betydningen af det faktiske overgangsobjekt mindskes eller forsvinder helt. Der er en lidt diffus distinktion mellem et subjektivt og et intersubjektivt perspektiv i hans definition af denne proces, som ikke indfanges af distinktionen mellem overgangsobjektet og -fænomenet. Overgangsobjektets funktion er således at danne bro i en differentierende proces mellem den indre verdens repræsentationer og den ydre verdens bestanddele. Winnicott forklarer, at overgangsobjektet i sig selv er et aspekt af det tilsyneladende usynlige, men vitale livsområde, som var centralt for hans undersøgelse, nemlig området for leg og kreativitet – altså illusionens og fantasiens område. Overgangsfænomenet beskriver den bro (de funktionelle oplevelser, som indgår i konstitueringen af et overgangsobjekt), barnet skaber imellem sin indre verden og den objektive ydre virkelighed. Også Klein lagde stor betydning i barnets leg for dannelsen og udviklingen af de indre objekter, men hos Winnicott ekspliciteres tydeligst legens redundante karakter i overgangsobjektbegrebet.

Winnicott skelner mellem legeme (mig) og objektet, før det erkendes som noget ikke tilhørende dette legeme (ikke-mig). Relationen til overgangsobjektet kendetegnes ved

- besiddelsen af objektet, hvilket medfører en ophævelse af omnipotensen,
- en positiv affektbesætning,
- objektets konstans indtil barnet ændrer denne,
- objektets bestandighed trods barnets indre dynamik,
- objektet som fokuspunkt for tryghed med en egen dynamik,
- objektets topografiske placering i den relationelle oplevelse og endelig
- objektets gradvise afbesætning af affektladningen.

Overgangsobjektet taber betydning, fordi overgangsfænomenerne bliver diffuse, spredes ud over hele det mellemliggende område mellem intrapsykisk realitet og den ydre verden, som to personer i fællesskab kan sanse denne. I sin oprindelige tese om overgangsobjektet antager Winnicott, at dette giver plads for processen:

...at blive i stand til at acceptere forskel og lighed: en beskrivelse af den symbolske repræsentations rødder i tid, en term som betegner det spæde barns færd fra det rent subjektive til objektivitet. (ibid. s. 16)

En grundlæggende antagelse er her, at spædbarnet ikke medfødt har denne evne til at opleve forskel og lighed, den skal tilegnes. Spædbarnets primære sansning er fragmenteret, det har ikke en medfødt kapacitet til at opfatte ikke-mig. Denne antagelse kan på nuværende tidspunkt problematiseres ud fra den empiriske forskning af det spæde barns perception, da det siden er påvist, at spædbarnet perceptuelt er i stand til denne skelnen allerede inden for de første 3 leveuger: det er i stand til signifikant at genkende moderens lugt og stemme fra andre elementer i omgivelserne (jf. Sterns gennemgang af denne forskning, Stern, 1985, samt Bowers forskning, Bower 1989).

Winnicott pointerer illusionens paradoks og mener ikke at dette paradoks skal løses:

Man kan sige om overgangsobjektet, at det drejer sig om en enighed imellem os og barnet gående ud på, at vi aldrig vil stille spørgsmålet: »Fandt du på det eller fik du det udefra?» Det væsentlige er ikke at forvente nogen afgørelse af dette spørgsmål. Spørgsmålet bør ikke formuleres. (Winnicott, 1990, s. 22f)

Det er således ikke de enkelte overgangsobjekter eller overgangsfænomener, som er udtryk for paradokset – eller for Winnicotts pointe, men der-

imod den affektivt ladede relation mellem subjekt og objekt; mellem barnet/mennesket og dets omverden.

Hvor Klein og Fairbairn tager udgangspunkt i de senere udgaver af driftsteorien, er Winnicotts driftsbegreb mere uspecifikt. En grundantagelse hos dem alle er, at objekternes strukturelle dannelse tager udgangspunkt i dannelse af indre delobjekter – i en fragmenteret og affektivt betonet sansning af omgivelserne. Først sekundært integreres delobjekterne til de egentlige objekter, som ikke er lige så entydigt affektbesatte, idet en forudsætning for udviklingen af disse er, at barnet også kan integrere en affektiv ambivalens.

Bowlbys kritik af objektrelationsteorierne

Bowlby påpeger (Bowlby, 1997) at hans referenceramme helt overordnet er den psykoanalytiske teori. Dette begrundes dels i hans egen akademiske skoling, dels fordi denne teoretiske position er den bredeste og mest anvendte inden for psykopatologien. Alle de centrale koncepter i tilknytningsteorien: objektrelationer, separationsangst, sorgprocesser, forsvar, traume og de udviklingsmæssigt sensitive perioder, er også centrale temaer inden for den psykoanalytiske referenceramme. Inden for andre adfærdsdiscipliner er disse fænomener først blevet taget i betragtning relativt sent (ibid. s. xv).

Ikke desto mindre problematiserer han netop de grundlæggende antagelser, som ligger bag disse centrale koncepter. I efterkrigstiden, hvor Spitz påviste et fænomen, han betegnede som en anaklitisk depression hos de mange hjemløse og hospitaliserede børn, begyndte Bowlby at stille spørgsmålstegn ved den forklaring, man traditionelt havde givet afhængighedsfænomener inden for den psykoanalytiske tradition. Et af de væsentlige brud med den oprindelige referenceramme var at forklare afhængighedsadfærd og sorgreaktioner som normale reaktioner på unormale omstændigheder (Bowlby 1997, 1994). Hans kritik kan sammenfattes inden for dels et metapsykologisk, dels et metodologisk perspektiv.

For at tage det sidste først, så kritiserer han en generel antagelse inden for psykodynamisk teori, nemlig antagelsen om, at data, som er fremkommet igennem direkte observationer, kun kan rumme en overfladisk eller 'ydre' information om genstandsfeltet, sammenlignet med data, som er fremkommet igennem en analytisk terapi. Det var en udbredt antagelse, at data, som var fremkommet via analytisk terapi, gav en mere direkte adgang til den intrapsykeiske dynamik. Bowlby påpeger, at en retrospektiv rekonstruktion af den tidlige barndom på baggrund af denne form for information ikke medinddrager den faktiske tidlige relation, men derimod en gennem senere og aktuelle livsbegivenheder affektivt ladet forestilling om denne. Dette er ikke den eneste form for troværdige data, som kan anvendes til en analyse af den tidlige relation. Han fremhæver, i udvik-

lingen af hypotesen om instinktdfærd, netop adfærdsobservationer som en mulighed for at konstruere en prospektivt orienteret teori om den tidlige udvikling. Og det er igennem sådanne observationer fra den etologiske forskning, han finder belæg for udviklingen af teorien om tilknytningsinstinktet. Ydermere taler han for en mere tværvidenskabelig tilgang, og ved at inddrage forskning og teori fra etologien, systemteorien og adfærdsbio­logien søger han at integrere et psykobiologisk helhedssyn på den menneskelige udvikling.

Metapsykologisk afviser han den psykoanalytiske driftsteori i alle dens varianter. Med baggrund i Lorenz' undersøgelser af den tidlige prægning hos fugle og Harlows systematiske undersøgelser af tilknytning hos primater finder han et empirisk belæg for, at det ikke er sulten som behov, som genererer den tidlige nærhedssøgende adfærd. Denne adfærd er derimod udtryk for en primær socialitet, som ikke beror på integration af delobjekter eller internalisering af ambivalens, sådan som objektrelations­teoriene angiver.

Han afviser lyst-ulystprincippet, idet den heri antagne dynamiske spænding og udløsning ikke kan forklare alle de adfærdsmønstre, som tydeligvis reguleres af signaler eller markører i omgivelserne; dette princip er ikke foreneligt med en homeostatisk model af individets relation til omgivelserne reguleret af positive og negative feedback-mekanismer. I denne forbindelse skal det nævnes, at Bowlby afskriver endnu et begreb fra den psykoanalytiske tradition, nemlig affektbegrebet, idet han advarer mod en reificering af affektive og emotionelle tilstande. Denne afskrivning begrundes således: en følelse opstår altid som en tilstand givet af relationen mellem et individ og dets omgivelser, og det er således en relation, der føles af et subjekt – ikke en følelse i sig selv. Metodisk advarer han imod overdrevne fortolkninger af individuelle handlemotiver baseret på en tilskrivning af emotionelle motiver eller tilstande.

Både Bowlby og senere blandt andre også Stern (1991, 1995) kritiserer altså disse teorier for ikke i tilstrækkelig grad at inddrage faktiske observationer beskrevet i operationaliserbare termer; altså for at applikere de teoretiske termer på den observerede relation, uden øje for om dette er konsistent med især barnets bidrag til den tidlige relationsdannelse. Begge angiver, at objektrelationsteoriene er deres teoretiske forankring og udgangspunkt, og begge retter deres kritik specifikt mod konceptualiseringen af spædbarnets faktiske kapaciteter og bidrag til den tidlige relation.

Stern antager, at barnet er udstyret med medfødte kategorier, hvilket kan ses som en analogi til de indre objekter (det rudimentære selv og en medfødt perception af den anden). Bowlby anerkender helt grundlæggende ikke en sådan medfødt indre objektrelation hos den nyfødte. I stedet tager han udgangspunkt i en tese om medfødt og genetisk organiseret instinktiv adfærd, fylogenetisk udviklet med henblik på en biologisk overlevelsesværdi, og han giver dermed et epigenetisk perspektiv på subjektets udvikling.

Dermed er tilknytningsteoriens forhold til såvel det psykoanalytiske grundlag som til objektrelationsteoriernes grundantagelser problematisk, og spørgsmålet er, om Bowlby (eller nogle af de mange senere udviklinger af tilknytningsteorien) formår at bygge bro tilbage til den objektrelationistiske referenceramme. En del af Bowlbys projekt med udviklingen af tilknytningsteorien var jo netop at forbinde den intrapsyriske organisation, som den dannes og udvikles, med barnets observerbare tidlige instinktadfærd. Det centrale koncept for denne brobygning er de indre arbejdsmodeller, og disse er, ifølge Bowlby, ikke medfødte, men dannes igennem de reelle relationsoplevelser i den tidlige spædbarnalder. Disse relationsoplevelser kan ikke beskrives empirisk, det kan kun den instinktive adfærd. Relationsoplevelserne grundlægger den erfaringsdannelse, som senere konstituerer de indre arbejdsmodeller af selvet og tilknytningsfiguren.

En sådan position er ikke i sig selv uforenelig med den objektrelationistiske antagelse om, at de tidlige relationelle oplevelser som erfaringsdannelser konstituerer de indre objekter. Men denne proces betegnes, ifølge Bowlby, som sekundær socialitet hos både Winnicott, Klein og Mahler; og han betoner, at der i den tidlige medfødte instinktadfærd er en primær rettedhed mod social interaktion, som intet har med den behovsopfyldelse, som man forbinder med driftsteorien, at gøre.

Udviklingen af tilknytningen

Begrebet instinktiv adfærd kan derimod forenes med både en homeostatisk model af individets aktivitet i relation til dets omgivelser; med en metodisk mere direkte observation, og med en tværfaglig tilgang til en udviklingsteori. Tilknytningsinstinktet kan afprøves empirisk, idet den adfærd, det tilskynder, er direkte observerbar ligesom de signaler eller markører, som udløser instinktet, kan observeres mere direkte. Tilknytningsadfærd, det vil sige nærhedssøgende adfærd hos barnet, udløses af ganske specifikke omstændigheder. Den afsluttes – uanset arten af stimulatorer, som aktiverer den – netop af opfyldelsen af denne nærhed, både i en fysisk spatial og i en psykisk responsiv betydning. Instinktive adfærdsmønstre er oftest komplekst sammensat og udvises ikke opsplittet i enkelte dele af det samlede mønster, uden en sekventiel organisation. Dette betyder, at den enkelte instinktive adfærd ikke er kausalt forbundet med kun ét motivationssystem, men er et resultat af en løbende koordinering af mange instinktive responsmønstre. Integration af disse opnås oftest igennem undvigelse af forskellige trusler eller farer (kulde, skarpe objekter, pludselige høje lyde, osv.). Den omsorg og beskyttelse, som moderen yder, spiller en unik rolle for denne integrative proces.

Tilknytningsadfærden er komplementær til den adfærd, som udvises, når omsorgen og beskyttelsen er optimal: den undersøgende og legende adfærd,

som samlet betegnes som eksplorativ adfærd. Denne adfærd beskrives ikke lige så grundigt i Bowlbys teori, men det fremgår, at det er igennem denne adfærd, at barnets læringsprocesser aktiveres. Heri ligger mulighederne for udvikling og afprøvning af erfaringer, hvorimod tilknytningsadfærden entydigt er rettet imod opnåelsen af en 'tryk base'.

Tilknytningen etableres som biologisk system til en eller få distinkt signifikante personer; tilknytningsadfærd kan udvises over for flere andre, ikke på samme måde signifikante personer. Tilknytningen konstituerer en sikker base, og en indre arbejdsmodel af selvet og tilknytningspersonen. Disse psykiske kategorier er grundstenen i den udviklingsmæssige overgang fra en instinktiv til en psykisk regulation. Tilknytningen etableres, betinget af, at der er en potentiel tilknytningsfigur til rådighed i det fysiske miljø, altså en person der fortløbende er til rådighed i barnets miljø. Den sikre base derimod etableres i interaktionen med denne person, og er betinget af personens sensitivitet over for barnets signaladfærd. Tilknytningsadfærden er således ikke den eneste adfærd, som betinger udviklingen af en tryk base (Ainsworth, 1995)⁴. Tilknytningsadfærden persisterer hele livet, men bliver med udviklingen langt mere sofistikeret. Dette beror på en stadig udvikling af målkorrigerede adfærdssystemer. Barnets tilknytningsadfærd i de første ca. ni levemåneder er ikke målrettet, selv om den kan forbindes med et forudsigeligt udkomme (Bowlby 1997, s. 350f). Ved etårsalderen er den første målrettedhed⁵ etableret, barnet udviser nu en foregribende forståelse af kontingente hændelser. Denne kapacitet kan imidlertid ikke konstrueres uden reference til nogle intrapsyriske kategorier, hvorfor den må hænge sammen med dannelsen af de indre arbejdsmodeller. Bowlby mener derfor, at konstruktion og udvikling af arbejdsmodellerne opstår med barnets udvikling af evnen til at planlægge – eller til at foregribe mulige konsekvenser af begivenheder (kontingente hændelser) (ibid. s. 351).

---

4 Ainsworth et al. opstillede på baggrund af Baltimore-undersøgelsen tre grundlæggende tilknytningsmønstre: den trygge tilknytning (B), den utrygt undvigende tilknytning (A), og den utrygt ambivalente tilknytning (C). Disse tre primærtyper skal betragtes som generaliseringer, og Ainsworth problematiserer i dette interview den udbredte anvendelse af Strange-Situation-metoden i forskningsøjemed, frem for en fortsat feltorienteret forskning, rettet mod den naturlige tilknytning i hjemmemiljøet. Imidlertid anvendes metoden også i diagnostisk øjemed, da dens indholdsvaliditet og reliabilitet er demonstreret, blandt andet i Baltimore-studiet. Ifølge Ainsworth beror det grundlæggende emotionelle aspekt af tilknytningsprocessen mere på en maternel sensitivitet over for barnets signaler, i form af 'svar', 'dialog', kontakt og kommunikation – som konstituerer de feedback-mekanismer, der regulerer systemet, end det beror på emotionel 'varme'; der er stor forskel på maternel varme og maternel sensitivitet (ibid. s. 12).

5 Her slår den kontrolteoretiske tænkning igennem, alle adfærdssystemer er forbundet med både et forudsigeligt udkomme, en forventelig effekt, og med det, han kalder set-goals, altså en intention hos den handlende person om umiddelbart at opnå noget.

Forudsætningen for at generere en plan for ændring af en anden persons intention og dermed dennes adfærd kræver en kognitiv kapacitet for modelkonstruktion, dels i form af en begribelse af, at den anden har sine egne intentioner, dels evnen til at tolke disse, og dels en evne til at generere en plan, som sandsynligvis kan effektuere en forandring i disse.

Efter det første leveår begynder så en lang proces, som med sprogudviklingen antager helt andre dimensioner, en proces, hvor de indre arbejdsmodeller af moderens og andres forventelige eller kontingente adfærd, af forventninger til egen adfærd og af interaktion med andre, udvikles og differentieres (ibid. s. 354). I sin senere udgivelse modificerer Bowlby sin antagelse om hvornår disse arbejdsmodeller etableres og bliver kognitivt funktionelle, idet han her angiver, at både en model af moderen og faderen, samt tilsvarende modeller af selv i samspil med disse, opbygges i løbet af de første to leveår. Han påpeger, at forskningsresultaterne frem til sidst i 1980'erne antyder, at disse arbejdsmodeller formes i tæt relation til barnets reelle relationelle erfaringer fra det stadige samspil med forældrene (Bowlby, 1994, s. 144). Den varige betydning af disse arbejdsmodeller begrundes dels i relationen mellem modellerne og forældrenes faktiske signaler til barnet, og dels i en antagelse om, at egenskaber, som moderen/forældrene ikke anerkender hos barnet, heller ikke vil blive integreret i barnets arbejdsmodel af selvet – og dermed i den senere personlighedsdannelse. Teorien hævder derfor, at en sådan manglende anerkendelse i forældrenes opfattelse af barnet vil føre til psykisk dissociation (ibid. s.146ff.).

Teoretiske og metodiske implikationer i tilknytningsteorien

Udviklingen af tilknytningsteorien og navnlig Ainsworths operationalisering af den har ført til en empirisk forskningstradition, hvor Ainsworths konceptualisering af tilknytningsmønstrene (den trygge tilknytning, den utrygt undvigende tilknytning, og den utrygt ambivalente tilknytning) har vist sig at være meget stabile i forudsigelserne af tilknytningens betydning for udviklingen af den eksplorative adfærd, for udviklingen af selvtillid og social kompetence og for den kognitive udvikling. Uagtet at denne tradition bestemt ikke er problemfri, må man erkende, at med udviklingen af tilknytningsteorien blev muligheden for en empirisk afprøvning af udviklingsteoretiske hypoteser langt mere tilgængelig, og dette gælder ikke kun inden for en nomotetisk tilgang til empirien⁶. Med en tværfaglig og mere

---

6 Ainsworth (1995) advokerer for en deskriptiv tilgang til tilknytningsbegrebet, frem for den hyppigst anvendte nomotetisk funderede statistiske hypoteseafprøvning; Dunns afprøvning af småbørns udvikling af nære relationer er heller ikke kun kvantitativt funderet.

direkte adgang til observationelle data åbnes der samtidig for en mere elaboreret sammentænkning af teori og forskningsmetode.

Når tilknytningsmønstrene en gang er etablerede, mente Bowlby, at de konstituerer et stabilt personlighedstræk, bestemmende for arten af alle senere udviklede sociale relationer. Tilknytningsmønstrene er således udtryk for en intrapsykisk organisation, når de først er blevet etableret.

Man må imidlertid problematisere denne overgang fra et biologisk funderet instinktivt adfærdsmønster til en psykologisk funderet indre organisation, konstitueret af arbejdsmodellerne af selvet og den anden. Bowlby begrundede denne overgang i de relationelle erfaringsdannelser med tilknytningspersonen, på samme måde som objektrelationisterne begrundede udviklingen af integrerede objektrelationer med relationelle erfaringsdannelser. Forskellen er, at objektrelationistisk betones en (fragmenteret) indre repræsentation, som senere integreres til mere komplekse objekt-dannelser, hvorimod Bowlby tager mere eksplicit udgangspunkt i Piagets beskrivelse af den egocentriske tænkning⁷, altså i barnets manglende evne til at decentrere og dermed tage udgangspunkt i anden-persons perspektivet.

Tager man udgangspunkt i hans etologiske beskrivelser af tilknytningsadfærd og hans systemteoretiske beskrivelse af instinktudviklingen, må man derfor tolke, at de læringsprocesser, som disse erfaringsdannelser forårsager, nærmest sker gennem prægning, indtil barnets erfaringsgrundlag er så udviklet, at det har udviklet en evne til at foregribe begivenheder, altså en perception af kontingente hændelser. Hos objektrelationisterne antages det, at delobjekterne efterhånden integreres til egentlige objekter, mens Bowlby giver en kontrolteoretisk forklaring på, hvorledes disse erfaringsdannelser konstituerer arbejdsmodellerne, der i deres konstruktion fremstår som hele objekt-dannelser eller metarepræsentationer⁸.

Det er egentligt mest Bowlbys betoning af det emotionelle og kommunikative element i samspillet, som teoretisk forbinder det biologiske og det psykologiske niveau, idet det er igennem disse kvaliteter i omsorgsrelationen, at den kognitive udvikling aktiveres. Selv om han advarer mod en reificering af følelserne, påpeger han dog også det hensigtsmæssige og økonomiske i anvendelse af en emotionel terminologi til beskrivelse af adfærd, således som Hebb har demonstreret det i sin etologiske forskning (Bowlby, 1997, s. 120ff.). Uden en emotionel (eller i hvert fald en inten-

---

7 Således antager Bowlby i 1969, at de indre arbejdsmodeller ikke udgør en konsolideret intrapsykisk organisation, før barnet aldersmæssigt bliver i stand til det perspektivskifte, som, ifølge Piaget, indtræder ved 7-årsalderen, hvor barnet kognitivt udvikler den konkrete operationelle tænkning.

8 Sterns modeller af selvet og de signifikante andre rummer den samme problematik, men Stern giver en elaboreret teoretisk overvejelse over, hvorledes disse konstruktioner dannes, med udgangspunkt i Tulvings episodiske hukommelsessystem, og en sammentænkning af denne med dels den amodale perception, dels hans begreb om vitalitetsaffekterne.

tionel) terminologi, vil disse beskrivelser ofte fremstå som meningsløse beskrivelser af adfærd uden formål.

Bowlby fremhæver, at tilknytningsbegrebet er en konceptualisering af menneskets evne til at skabe stærke emotive bånd til distinkte andre mennesker og til forklaring af den store variation af emotionelle lidelser og personlighedsforstyrrelser (angst, vrede, depression og emotionel frustration og dissociation). Tilknytningen forbindes derfor emotionelt med forelskelse/kærlighed, tryghed/sikkerhed og truslen om tab af tilknytningsrelationen (af tilknytningsfiguren) med angst, det faktiske tab med sorg, og begge disse tilstande tillige med vrede (ibid. s. 209).

Afslutning

Man kan derfor diskutere, hvorvidt tilknytningsteoriens årsagsforklaring af de fænomener, som fremhæves i objektrelationsteoriene – objektrelationerne, separationsangsten, sorgprocesserne, forsvaret, traumedannelserne og de udviklingsmæssigt sensitive perioder – overhovedet er konsistent med objektrelationsteoriernes årsagsforklaring. Eller sagt på en anden måde, om ikke tilknytningsteorien i virkeligheden er et nyt bud på en metapsykologi. Set i dette perspektiv rummer tilknytningsteorien flere problemer.

Med Bowlbys angivelse af behovet for en psykobiologisk helhedsforståelse af den menneskelige udvikling kan man diskutere, om ikke teoriens fokusering på tilknytningsfænomenet medfører et for snævert perspektiv for en almen teori om den menneskelige personlighedsdannelse.

Ligeledes giver det visse vanskeligheder at beskrive de ovennævnte fænomener, når man advarer mod en reificering af emotionsbegrebet. Hele den egentlige emotionelle udvikling, og især affekternes betydning for dannelsen og udviklingen af en intrapsykisk organisation, bliver herved problematisk. Dette er ikke konsistent med den objektrelationistiske antagelse om udviklingen af en distinkt kognitiv objektkonstans adskilt fra en affektiv.

Mains empiriske undersøgelser demonstrerer, at den trygge tilknytning er forbundet med en højere grad af eksplorativ adfærd, med udviklingen af en friere og mere følelsesmæssigt varieret sprogudvikling, og med en tidligere udviklet metakognitiv kapacitet og en højere grad af refleksion (Main, 1991). Man må formode, at en del af årsagsforholdet bag denne forskel i udvikling også kan tilskrives barnets eksplorative adfærd. Det er uklart om dette bare er en mellemliggende variabel, og tilknytningsmønstret dermed er den egentlige betingende faktor, eller om dette kun gør sig gældende for de forskellige former for utryk tilknytning. En afklaring af betydningen af den eksplorative adfærd ville måske endda uddybe Winnicotts overgangsfænomener og paradokset: forholdet mellem den

intrapsyriske organisation og dens relation til den ydre verdens elementer og dynamik.

REFERENCER

- AINSWORTH, M.D.S. & MARVIN, R.S. (1995): On the Shaping of Attachment Theory and Research: An Interview with Mary D. S. Ainsworth (FALL 1994). I WATERS, E., VAUGHN, B.E., POSADA, G. & KONDO-IKEMURA, K. (red.) (1995): Caregiving, Cultural, and Cognitive Perspectives on Secure Base Behavior and Working Models: New Growing Points of Attachment Theory and Research. *Monographs of the Society for Research in Child Development* Serial No.244, Vol. 60, Nos. 2-3 1995.
- AINSWORTH, M.D.S., BLEHAR, M.C., WATERS, E. & WALL, S. (1978): *Patterns of Attachment. A Psychological Study of the Strange Situation*. Lawrence Earlbaum Ass. Publishers, New York.
- ANDKJÆR OLSEN, O. & KØPPE, S. (1993, 2. udgave): *Freuds psykoanalyse*. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, København.
- ANDKJÆR OLSEN, O. & KØPPE, S. (1996): *Psykoanalysen efter Freud*, Bd. I. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, København.
- ANDKJÆR OLSEN, O. (1984): Ubevidste affekter, i *Psyke & Logos*, Dansk psykologisk Forlag, København.
- BOWER, T.G.R. (1989): *The Rational Infant. Learning in Infancy*. W. H. Freeman Co. USA.
- BOWLBY, J. (1994; 1988): *En sikker base*. DET lille FORLAG, Frederiksberg DK.
- BOWLBY, J. (1997; 1969): *Attachment and Loss, vol. 1*. Pimlico, Random House, London.
- BRETHERTON, I. (1991): The roots and growing points of attachment theory. I: MURRAY PARKES, C., STEVENSON-HINDE, J. & MARRIS, P. (red.) (1991): *Attachment Across the Life Cycle*. Routledge, London.
- BRETHERTON, I. (1995): A Communicative Perspective on Attachment Relationships and Internal Working Models. I WATERS, E., VAUGHN, B.E., POSADA, G. & KONDO-IKEMURA, K. (red.) (1995): Care-giving, Cultural, and Cognitive Perspectives on Secure Base Behavior and Working Models: New Growing Points of Attachment Theory and Research. *Monographs of the Society for Research in Child Development*. Serial No.244, Vol. 60, Nos. 2-3, 1995.
- CLANCIER, A. & KALMANOWITCH, J. (1987): *Winnicott and Paradox. From birth to creation*. Tavistock Publications New York.
- DUNN, J. (1998): *Små børns nære relationer*. Hans Reitzels Forlag, København.
- FAIRBAIRN, W.R.D. (1963): Synopsis of an Object-Relations Theory of the Personality. I: GROTSSTEIN, J.S. & RINSLEY, D B. (red.) (1994): *Fairbairn and the origins of object relations*. The Guilford Press, London.
- FREUD, S. (1998): *Psykoanalysen i grundtræk*. Med tillæg: *En vanskelighed ved psykoanalysen*. DET lille FORLAG, Frederiksberg.
- HAVNESKÖLD, L. & RISHOLM MOTHANDER, P. (1997): *Udviklingspsykologi. Psykodynamisk teori i nyt perspektiv*. Hans Reitzels Forlag, København.
- IGRA, L. (1989): *Objektrelationer og psykoterapi*. Hans Reitzels Forlag, København.
- KØPPE, S. (1990): *Virkelighedens niveauer. De nye videnskaber og deres historie*. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, København.
- LAPLANCE, J. & PONTALIS, J.-B. (1988): *The Language of Psychoanalysis*. Karnac Books, London.

- MAIN, M. (1991): Metacognitive knowledge, metacognitive monitoring, and singular (coherent) vs. Multiple (incoherent) model of attachment: findings and directions for future research. I MURRAY PARKES, C., STEVENSON-HINDE, J. & MARRIS, P. (red.) (1991): *Attachment Across the Life Cycle*. Routledge, London.
- STERN, D. (1991): *Barnets interpersonelle univers*. Hans Reitzels Forlag, København.
- STERN, D. (1995): *The Motherhood Constellation. A Unified View of Parent-Infant Psychotherapy*. Basic Books, Harper Collins Publishers, New York.
- SUTHERLAND, J.D. (1994): Fairbairn's Achievement. I: GROSTSTEIN, J. S. & RINSLEY, D.B. (red.) (1994): *Fairbairn and the origins of object relations*. The Guilford Press, London.
- WINNICOTT, D.W. (1990): *Leg og virkelighed*. Hans Reitzels Forlag, København.